

Heydər Əliyevin gücü – Cavidanə bir eşq ilə

Elnarə Akimova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Annotasiya Məqalədə böyük Azərbaycan şairi Hüseyn Cavidin nəşinin 1982-ci ildə vətənə gətirilməsindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev siyasətinin məfkurəçilik, türk əxlaqına xidmət ruhu 1982-ci ildə gerçəkləşdirilən bu hadisə ilə nəhayətsiz miqyas almışdır. Hüseyn Cavidin nəşinin Sibir çöllərindən vətənə gətirilməsi haqda Heydər Əliyevin sərəncamından sonra Azərbaycanın Cavid ideyalarına doğru hərəkət dövrü başlamış, türkçülüyə, turan əxlaqına, sufi təfəkkürünə, mili-mənəvi əxlaqi dəyərlərə sistemli şəkildə dönüş edilmişdir.

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, Heydər Əliyev, repressiya, qürbət, türkçülük, turançılıq, özünəqayıdış

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.03.2023; qəbul edilib – 29.03.2023

The classic with perpetuating Heydar Aliyev

Elnara Akimova

Doctor of philosophy in philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Abstract. In the article is dealt with the bringing of Huseyn Javid's body to Azerbaijan in 1982. It is noted that the spirit of ideology and service to Turkish morality of Heydar Aliyev's policy was confirmed forever with this event realized in 1982. After the order of Heydar Aliyev about bringing of Huseyn Javid's body to Azerbaijan from Siberia the period towards Javid's ideas in Azerbaijan begun, and a systematic return was made to the Turkism, Turanian morality, Sufi thought and national-spiritual moral values systematically.

Keywords: Huseyn Javid, Heydar Aliyev, repression, expatriation, Turkism, Turanism, return to self

Article history: received – 14.03.2023; accepted – 29.03.2023

Giriş / Introduction

Heydər Əliyev siyasətinin məfkurəçilik, türk əxlaqına xidmət ruhu 1982-ci ildə daha bir müdhiş hadisə ilə nəhayətsiz miqyas aldı. Böyük Azərbaycan şairi Hüseyn Cavidin nəşinin Sibir çöllərindən vətənə gətirilməsi haqda sərəncam verdi Heydər Əliyev. Azərbaycanın Cavid ideyalarına doğru hərəkət dövrü belə başladı.

Əsas hissə / Main Part

Xalq yazıçısı Elçin 1992-ci ildə yazdığı “Dünya axirət əkini...” adlı essesinde dəqiq qeyd edir ki, “... xüsusən səksəninci illərin əvvəllərində Azərbaycanda milli təfəkkürün, özünəqayıdışın, ayrı-ayrı fərdlər arasında yox, bir küll halında oyanma dövrü idi” [1]. Bu qeydlərdə çox səbəblər ehtiva olunurdu, amma başlıca amil Hüseyn Cavidin cənazəsinin Sibirdən gətirilib torpağa tapşırılması idi.

Elçin və dövrün demək olar ki, bütün ziyalıları bunu milli təfəkkür və özünəqayıdışın renessans əlaməti olaraq səciyyələndirirdilər: “Qırx il əvvəl dünyasını dəyişmiş bir insanın məzarının qürbətdən vətənə köçürülməsi milli yaddaşın intibahı kimi ictimai şüura transfer oluna bilərmi? Bu gün baş versə, əlbəttə ki, yox. Amma səksən ikinci ildə bu gerçək bir intibah, mənəvi bir üsyan, sistem böyüklərindən birinin ənənəvi vassal psixologiyasına qarşı siyasi qiyamı kimi qəbul olunurdu. Hamımız xatırlayırıq: o günlərdə Azərbaycanda yaşanan cavidçi əhval-ruhiyyə, milli-romantik ovqat tarixin təkərinin üzü günəşə, ədalətə, həqiqətə, Azərbaycanın isə Cavid ideyalarına doğru hərəkətə başlamasından xəbər verirdi” [2].

Bu hadisəni Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin şah əsəri saymaq olar. “Cavidin vətənə gətirilməsi ən maraqlı və ecazkar, dramatik və fəci bir romanın süjeti kimi də təsvir oluna bilər. Bu romanın baş qəhrəmanı sistemin təhlükəsizlik generalı, Stalinə, rejimə qarşı ilk milli və siyasi qiyam qaldırmış Heydər Əliyevdir” [2].

*Həsrət, səni mərd yıxdı ki, sən insafa gəldin,
Qırx ildi gəlirdin, gəl a Cavid, səfa gəldin.*

Fikrət Qoca bu misraları həmin dövəndə və həmin mötəbər hadisə münasibətilə qələmə alıb. Bu şeirdə Heydər Əliyevin obrazı “mərd”lik rəmzi kimi xarakterizə olunur. “Həsrət, səni mərd yıxdı ki, sən insafa gəldin”...Amma nəyin həsrəti? Axı söhbət 1937-ci ilin repressiya dalğasının güdazə verdiyi faciə qəhrəmanından gedir. Dövrün tədqiqatçıları bu məqamı dönə-dönə vurğulayırlar: “İstər klassik, istəsə də müasir Azərbaycan yazıçıların bir çoxunun yenidən böyük ədəbiyyata qaytarılması məhz Heydər Əliyevin iradəsi, qətiyyəti və nüfuzu sayəsində mümkün olmuşdur. 1937-ci il yazıçılarının böyük bir qismi 1956-cı ildə formal surətdə bəraət olsa da, onların ədəbiyyata dönüşü, ədəbiyyatda öz layiqli yerlərini tutması məhz Heydər Əliyevin sayəsində mümkün olmuşdur” [3].

Haqlı fikirdir, 1956-cı ildə bəraətlər verilmişdi. Amma bu bəraətlərdən sonra belə repressiya olunmuş yazıçılarımızın irsinə münasibətdə durulma tam şəkildə bərqərar olmamışdı. Onların yaradıcılığının təhlil və təqdimində 1937-ci ilin xofu hələ də qorunurdu. Məsələn, 1958-ci ildə Əhməd Cavadın kitabına ön söz yazan Məmməd Rahim şairi hələ də zəhmətkeş adamlardan, onların həyatından yazmadığına, daha çox pessimist əhvalın üstün olmasına görə qınayırdı. Yaxud Əhməd Cavadın həyat və yaradıcılığını tədqiq etmiş filologiya elmləri doktoru Əli Saləddin şairin 1992-ci ildə “Seçilmiş əsərləri”nin ikicildlik nəşrini hazırlayanda oxucuya təqdim edilən stenoqramları özünəməxsus şəkildə ixtisar etmişdir. Əziz Mirəhmədovun, Kamal Talibzadənin və b.-nin də tədqiqatlarındakı mübahisəli baxışları bura əlavə etsək, bəraətin yalnız kağız üzərində qaldığı təsəvvürü yaranırdı. Rəsmi sənədlər üzərində bəraətlər verilib, amma düşüncədə hələ də repressiya havası, qorxusu, ürpərtisi, həyəcanı davam edirdi.

1982-ci il, sovet dövrü hələ bitməmişdi, heç buna işarələr belə yox idi. Dildə repressiyaya məruz qalanlar haqda gerçəklər tuğyan edirdi, amma kağız üzərində yanlış elmi-ədəbi yalanlar meydan sulayırdı. Çünki xof hələ çəkilməmişdi, ideoloji yanlışlığa uğrama qorxusu gerçəklərdən hələ daha öndə idi. Heydər Əliyev bu addımı ilə gerçəyi qorxulardan önə çıxartdı, Cavidin nəşini vətənə qaytarmaqla elə ilk növbədə, qorxunun üzərindəki örtüyü götürüb atmağa müvəffəq oldu. “Cavidə qayıdış” məqaləsində Azər Turan yazır: “Biz 37-ci ili xatırlamırıq. Biz onu xatırlaya bilsəydik Azadlıq barədə bir belə nikbin danışa bilməzdik. Biz 37-ci ildən sonra doğulmuşuq. Amma hamımız, şair demişkən, 37-də tutulmuşuq. Xatirələrimizin və genetik yaddaşımızın qolundakı qandalı isə 1982-ci ilin 26 oktyabrında açdılar. Biz 1982-ci ilin 26 oktyabrında azadlığa buraxıldıq” [2].

“Ədəbiyyat qəzeti”nin “Repressiya dalğası: gerçək və gizlinləri ilə” adlı “müzakirə saati”nda tədqiqatçı Cəlal Qasimovun bu fikirləri ilə razılaşmamaq olmur. “Bəraət dövründə – 56-cı ildən sonra udanlar və uduzanlar oldu. Fikrimcə, Cavid uduzanlar siyahısında, R.Axundov, V.Xulufu isə udanlar. Əvvəla, sual edirəm ki, Cavid 37-də güclü idi, yoxsa 56-da? 37-də Cavid türkçü kimi, turançı kimi böyük idi. 56-da isə ona bir sovet mundiri geyindirib kiçildilər. “Cavid və oktyabr inqilabı” adlı yazılar yazıldı. Lakin mən nankor deyiləm. O dövrdə Cavid bəraət almasaydı 4 cildliyi çıxmıyacaqdı, haqqında danışılmıyacaqdı, dərsləklərə düşməyəcəkdə, haqqında

monoqrafiyalar yazılmayacaqdı. Lakin bütün bu proses onun dilinə, üslubuna toxunulmaqla həyata keçdi. Məncə, bu reabilitasiya Cavidin sovet hökumətindən intiqamı deyildi. Sistemin özünün özündən intiqamı idi. Məncə, Cavidin bəraəti onun Sibirdən dönüşü ilə başladı. Cavidin dönüşü əslində Cavidə dönüşün başlanğıcı oldu. Nə idi Cavidə dönüş? Cavidə dönüş türkcülüyə dönüş, turan əxlaqına dönüş, Cavidə dönüş sufi təfəkkürünə dönüş, mili-mənəvi əxlaqi dəyərlərə dönüş idi” [4].

1982-ci ildə Cavidin qayıdışı ilə milli mədəniyyətin yeni epoxası başlayır. Bu həm də Heydər Əliyev siyasətinin 69-cu ildən bəri xalqın mənəvi dirçəlişinə, ictimai özünüdərk və milli təfəkkür oyanışına doğru addım-addım gəldiyi yolun qanunauyğun sonucu kimi meydana çıxır. Heydər Əliyevin meydana qoyduğu bu miqyassız iş poeziyada izini qoymadan ötmür. Bəxtiyar Vahabzadə nəfəsinin poetik qatında özünə yer alır:

*Yanar sinəsiylə buz qıranların,
Haqq səsi, dağ səsi tutub dünyanı.*

*Səni torpağına qaytaranların
Ömrü uzun olsun, torpağın sanı.*

Mirvarid Dilbazinin odlu misraları mənzərəni duyub tanımağa imkan verir:

*Sağ ol xalqımızın igidi, mərdi!
Bu bir şücaətdi, bu bir hünərdi.
Getdi sinəmizdən Cavidin dərdi,
Unutmaz bu haqqı millətin sənini.*

*Əhsən, kamalına, əqlinə əhsən!
Bir xalqın oğlusan, demirəm təksən.
Sən, xalqa endikcə yüksələcəksən,
Adi xidmət deyil xidmətin sənini.*

Cavidin nəşinin niyə məhz Naxçıvanda basdırılması da ayrı özəlliyi ilə diqqət çəkir. Nəriman Həsənzadənin xatirələrində buna əmin oluruq: “Bir də Təbriz nisgili var idi Heydər Əliyevin. Hüseyin Cavidin nəşini uzaq Sibirdən vətənə gətirmişdi. Cavidə niyə Naxçıvanda basdırmaq istədi, burda yox? Söhbət gədirdi bu barədə həmin ərəfələr. Mən yanında durmuşdum, kimlərləsə söhbət edəndə dedi elə Naxçıvan yaxşıdı ki, Təbrizdən gələndə onu ziyarət eləyib gələcəklər. Bura qədər dərin düşünürdü Heydər Əliyev” [5].

Cavidlə bağlı missiya bununla yekunlaşmır. Həmin vaxt Heydər Əliyevin göstərişi ilə Naxçıvanda Hüseyin Cavidə məqbərə tikilməsi qərara alınır. Lakin 1982-ci ildə respublikadan gedəndən sonra bu yöndə heç bir iş görülmür. Liderin 1993-cü ildə ölkəyə rəhbər kimi qayıdışından sonra işlərə yenidən təkan verilir. Naxçıvanda Hüseyin Cavidin əzəmətli məqbərəsi hazırlanır. Məqbərədə Cavidlər ailəsi – Cavidin, Müşgünaz və Ərtoğrulun məzarları yan-yana uyuyur.

Açılış 1996-cı ildə, oktyabrın 29-da baş tutur. Bütün ölkə elitasının, ədəbi ictimaiyyətin diqqəti bu hadisəyə köklənir. Açılışdan az sonra Xalq şairi Məmməd Araz prezidentə həyəcan və ehtiramla dolu məktub ünvanlayır: “Sizi təbrik edirəm, möhtərəm prezident Heydər Əliyev, siz, dahi Cavidin cənazəsini, obrazlı desək, dünyanın axırından çiyinizdə Bakıya gətirməklə kifayətlənmədiniz; onu yenidən çiyinizə götürüb doğulduğu yurda gətirdiniz. Onu Müşgünaz xanımla və Ərtoğrulla birlikdə bir nur odasına tapşırıdınız. Siz bu əməlinizdən nə qədər məmnunsunuz. Naxçıvanda keçən təntənəli günlərdə buna şahid olduq. Siz bu yüksək əməllərin – birinci müəllifsiniz!” [6, s.321].

Xəlil Rza Ulutürk “Gündəliyi”ndə Heydər Əliyevin bu addımını qəhrəmanlıq kimi səciyyələndirir: “Mən dahi Hüseyin Cavidimizin cənazə qalıqlarının ən uzaq məsafədən, Sibir qəbiristanından qatarla və təyyarə ilə Bakıya gətirilməsini, respublika ictimaiyyətinin diqqətində dayanmasını və təntənəli biçimdə şairin öz vətəninə, Naxçıvanda torpağa tapşırılmasını, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsi və heykəlinin Şuşada, ən yirtıcı düşmənin dar gözləri qarşısında

ucaldılmasını və bu mərasimin böyük milli bayram kimi qeyd olunmasını, əzəmətli Respublika sarayının yaradılmasını, bu cür yüzlərcə təşəbbüs və tədbirləri də Heydər qəhrəmanlığı anlayışına daxil edirəm” [7].

Zəlimxan Yaqub məqbərənin təntənəli açılış mərasimində “bu türbən mübarək olsun, bu qeyrətə eşq olsun”, - deyə Heydər Əliyevin Cavidlə bağlı gördüyü işləri poeziyanın dili ilə əbədiləşdirdi:

*Ulu qiüdrət olan yerdə yeri yoxdur dərd-azarın,
İşığına yığışmışıq bir türbədə üç məzarın.
Sən Allahın dostusanmış, son səfərin, son gūzarın,
Vətən adlı Məkkə oldu, hac oldu, Cavid əfəndi.
Ləyaqətin bu millətə tac oldu, Cavid əfəndi.*

Bu şeir nümunələri və fikirlər əlbəttə ki, görülən işin heyranlığı qarşısında dillənən poetik rübabın səsi idi. Amma bir də Turan Cavid vardı. Cavidlər ailəsinin son yadigarı... Turan xanımın xatirəsində Heydər Əliyevin obrazı – Cavid sevgisi, sevinci, heyranlığı, qədirdilənliyi və ən əsası, Cavid duyumu ilə daha işıqlı, daha gerçək mahiyyəti ilə sərgilənir. Həmin sevgini görmək üçün Azər Turanın “Cavidnamə” kitabında müəllifin Cavid yadigarı Turan Cavidlə olan söhbətinə istinad etməyin məqamıdır. “Açılışda xüsusi təyyarə ilə getdik. Təyyarədə hamıyla görüşdü, öz kabinetinə getdi və məni dəvət etdi. Şəkil çəkirdik. Cavidin əsərlərinin sayı ilə maraqlandı. Cavid haqqında çox maraqlı fikirlər söylədi. O, Cavidə bilirdi. 1983-cü, 1984-cü illərdə də mən bunun şahidi olmuşdum. 1983-cü ildə Moskvadan yayda istirahət üçün Bakıya gəlmişdi. 1983-ün 24 sentyabrında Azdramada “İblis”ə baxmağa gəldi. O gün aktyorlar da çox gözəl oynayırdılar. Tamaşadan sonra müzakirədə əsəri elə dəqiq təhlil elədi ki... Zarafatından da qalmadı. Dedi ki, indi məndən soruşsalar ki, İblisi görmüsən, cavab verərdim ki, bəli, – Hamleti göstərüb – İblis belə olar, – dedi. İkinci dəfə 1984-cü ildə sentyabrın 15-də Rus Dram Teatrında “Şeyx Sənan”a baxdı, rəhmətlik Zərifə xanımlabirgə. I hissədən sonra məni qonaq otağına çağırdı və içəri girən kimi, “tamaşada bir neçə obrazı ixtisar ediblər”, - söylədi. Düz deyirdi. Sonra isə musiqidən danışdı. Fikrətin musiqisini çox təriflədi və kor ərəbin mahnısını ifa elədi, sözləri və melodiyaları dəqiq ifa edirdi. Təəccüb ediləcək bir hal idi. Dramaturgiyanı yaxşı bilirdi, duyurdu. O, Cavidə Şekspirə deyil, Höte ilə müqayisə etməyin tərəfdarıydı. “Faust”la “İblis”i müqayisə edirdi.

Əliyev, umimiyyətlə, Cavidə qarşı çox həssasdı. Hətta 1997-ci ildə məqbərəni oktyabrın 14-də – Ərtoğrulun rəhmətə getdiyi gündə ziyarət etmişdi.

–Bu bir təsadüf deyildi?

–İnanmıram ki, təsadüf olsun.

– Qayıdaq məqbərəyə...

– Məqbərənin lentini kəsdi, gələn qonaqlar, vəzifə sahibləri ətrafımızdaydı, pillələri qalxanda Heydər Əliyevə: “İkimizdən başqa heç kəs içəri girməsin. Bu, ikimizin haqqıdır”, – dedim. Hamı ayaq saxladı və biz içəri girdik.

Məqbərənin açılışından sonra ziyafət verdi. Ziyafətdə Şahmar Əkbərzadə “Yas içində toy” şerini oxudu. “Kəcavən mübarək, toyun mübarək, məzardan məzara gəlin köçürsən” misraları Əliyevə çox təsir etdi. Yanaşı oturmuşduq. Bir daha ona təşəkkür edəndə: – “Başqa cür ola da bilməzdi”, – dedi.

Muzeyin açılışında da belə oldu. Bura yalnız onu dəvət etdim. Yeganə muzeydi ki, açılışına Heydər Əliyev tək gəlmişdi. Cavidin ad günündə, 120 illiyinin tamam olduğu gün (Turan xanım bir neçə dəfə özünün təbiriycə, Cavidin ən böyük xeyirxahını muzeyin rəsmi açılışına dəvət etsə də Prezident muzeyə gəlməyə imkan tapmırdı və Turan Cavid də onun xeyir-duasını almadan muzeyin ictimaiyyətə təqdim olunmasını istəmirdi. May ayında rəsmi tədbirlərin birində Heydər Əliyevlə görüşüb onu muzeyə - Cavid əfəndinin evinə dəvət etdi. Prezident gəldi və bu mərasimdəki görüşləri həm də Heydər Əliyevlə Turan Cavidin son görüşü oldu – A.T.). Bu çox səmimi bir görüş oldu... Yəqin ki, hər bir kəsi Allah yer üzünə bir işdən ötrü gətirir. Görünür, Cavidin məzarını Vətənə köçürmək üçün bu adam I katib olmalıydı. Məqbərənin də, muzeyin də açılmasına o uşaq kimi sevinirdi, fərəhlənirdi” [8, s.485-487].

Nəticə / Conclusion

May ayı yalnız Ulu Öndər Heydər Əliyevin doğum tarixi ilə bağlı deyil, həm də onunla eyni bütövlükdə assosiasiya verən Cavidin vətənə dönüşünün, onun bu böyük şairə Cavidanə bir eşq ilə ehtiramının yad olunduğu zaman vahididir. Türk ruhunu, turan sevdasını uca tutub ən kəskin zaman aşamalarından zədəsiz çıxaran bu iki dahi şəxsiyyətin ömür bioqrafiyası milli varlığımızın idrak məqamıdır.

Ədəbiyyat /References

1. Elçin. “Dünya axırət əkini”. “Aydınlıq” qəzeti, 1992, 28 iyul.
2. Azər Turan. 26 oktyabr: Milli məzmunu, ictimai özünüdərəkə qayıdış günü. // “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 1999, 20 oktyabr.
3. Xalqımızın milli özünüdərkinə, ədəbiyyatımızın inkişafına sanballı töhfə. “Heydər Əliyev. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı” kitabının təqdimat mərasimində Vilayət Quliyevin çıxışı. // “Ədəbiyyat qəzeti”, 1999, 6 avqust.
4. Repressiya dalğası: gerçəkləri və gizlinləri ilə... // “Ədəbiyyat qəzeti”nin müzakirə saati. 2018, 20 yanvar.
5. Ədəbi yaddaşımızın Heydər Əliyev məqamı (Nəriman Həsənzadə ilə söhbət). “Ədəbiyyat qəzeti”, 2017, 9 dekabr.
6. Böyük sənətkara layiq abidə (29-31 oktyabr, 1996) Kitab: Məmməd Araz. Qarabağ simfoniyası. – Bakı: Elm və təhsil, 2016.
7. Xəlil Rza. “Gündəlik”. 2 may 1993-cü ildə Heydər Əliyev haqqında yazdığı bir parça // “Ədəbiyyat qəzeti”, 1998, 9 oktyabr.
8. Azər Turan. “Cavidnamə”. – Bakı: Elm və təhsil, 2010.

Сила Гейдара Алиева – с любовью к Джавидану

Эльнора Акимова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Резюме. В статье говорится о возвращении на родину в 1982 году праха выдающегося азербайджанского поэта Гусейна Джавида. Отмечается, что это широкомасштабное событие 1982 года было реализовано благодаря содержательной величине тюркского духа идеологической политике Гейдара Алиева. Указ Гейдара Алиева о возвращении на родину из сибирских краёв праха Гусейна Джавида послужил в Азербайджане системному этапу возврата к идеям Гусейна Джавида и повороту к туркизму, туранскому духу, суфийскому мышлению, национально-нравственным духовным ценностям.

Ключевые слова: Гусейн Джавид, Гейдар Алиев, репрессии, чужбина, пантуркизм, туранство, возвращение к корням